Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

పెద్దాపురము

ప్రవేశిక

పెద్దాపురము ప్రాగాంధ్రమునందలి పురాతనసంస్థానములలో నొకటి. ఇంచుమించు మూఁడువందలయేండ్లకు పైఁబడిన పూర్వచరిత్ర కలది. గోదావరీమండలములోని చాలభాగమును, కృష్ణా గుంటూరుమండలములలోని కొంతభాగమును, విశాఖపట్టణముమండలములోని కొన్నిగ్రామములు తోటపల్లి, రంప, చోడవరము మొదలగు మన్యపుసీమలును ఒకనాఁటి పెద్దాపురపు సంస్థానమునందలివి. సంస్థానముఖ్యపట్టణ మయిన పెద్దాపురము తూర్పుగోదావరి మండలములో రాజమహేంద్రవరమున కీశాన్య దిశలో పదికోసుల దూరమున నున్నది. శాశ్వతపరిష్కారకాలము (1803) నాఁటికి పెద్దాపురసంస్థానపు ఆదాయము పదిలక్షలు. సాలుసరి పేష్కషు ఆఱున్నరలక్షలు. చాఁపంత సంస్థానము చిరిగి చదరయయి చివరిదశలో కొట్టాము, తుని ఎస్టేటులరూపమున పరిణతినంది, ఆధునికయుగమున ఆంధ్రప్రదేశరాష్ట్రమున అంతర్లీనమయినది. రాజా వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజు పేర నమోదయియుండిన కొట్టాము ఎస్టేటు రాఁబడి రెండున్నరలక్షలు. పేష్కషు రూ. 26,173 లు. ఈ ఎస్టేటు ముఖ్యపట్టణము తాండవనదిగట్టునఁగల తుని.

సంస్థాన చరిత్రము

పెద్దాపురసంస్థానపాలకుల పూర్వులు ఉత్తరదేశమునుండి వలసవచ్చి గోదావరి, నెల్లూరు, కృష్ణా, విశాఖపట్టణమండలములలో స్థిరపడిన క్షత్రియ కుటుంబములలో నొక కోవవారు. వీరిలో మందపాటివారు, వత్సవాయివారునని రెండువర్గములవారు ముఖ్యులు. కాశ్యపసగోత్రులగు మందపాటివారు ఒంగోలు నందును, వసిష్ఠగోత్రులగు వత్సవాయివారు పెద్దాపురమునందును పాలకులుగా ప్రసిద్ధులయిరి. వీరు సూర్యవంశోద్భవులగు నాంధ్రక్షత్రియులు. వీరిది వసిష్ఠ గోత్రము ; ఆంధ్రక్షత్రియులలో పరిచ్ఛేదసంజ్ఞ కలవారు. వీరి మూలపురుషుఁడు దుర్జయుఁడఁట ! గుడిమెట్టసాగిపోతరాజు వీరి పూర్వులలో నొకఁడఁట ! వీరి కూటస్థులు వత్సవాయి శ్రీరామరాజుగారు. సాగిపోతరాజుగారి మనుమని మనుమఁడయిన రామరాజుగారి కాలమున 'వత్సవాయి' గ్రామము వీరికి రాజధానియగుటచే వీరు వత్సవాయి గృహనామకు లయినటులు దెలియుచున్నది*. వీరిపూర్వులు

* గూడవల్లి రామబ్రహ్మం, చాగివారు, భారతి, 1932, నవంబరు, పుటలు

కొంతకాలము ఈ ప్రాంతమునేలిన రెడ్డిరాజులకు సరదారులుగా నుండిరఁట!

వత్సవాయి చతుర్భుజ తిమ్మరాయజగపతిబహద్దరుగారు సంస్థాన సంపాదకులు. పరిసరములందలి పాలకులనోడించి, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి పెద్దాపురములో నొకకోటను గట్టిరి. వీరితండ్రి వత్సవాయి పేరరాజుగారు. తల్లి గొట్టుముక్కలవారి యాఁడుఁబడుచగు నారమాంబగారు.

'తిమ్మరాజ శిఖామణి తేజరిల్లె
నతని కీర్తి నటించు శీతాద్రిసేతు
మధ్య పృథ్వీశ్వరాస్థాన మంటపములు'

—రామవిలాసము, అవతారిక, పు. 21.

ఆనాఁటి సుబాదారయిన షేర్ మొహమ్మద్ ఖానుఁడు చతుర్భుజతిమ్మరాజు బహద్దరుగారి వీరోచితకృత్యములను మెచ్చి యొకకత్తిని బహూకరించెనఁట!

'షేరుమొహమ్మదు క్షితిపశేఖరుఁ డద్భుతశౌర్యధైర్య దు
ర్వారుఁడు మెచ్చి పైఁడియొఱవాల్దన కేల నొసంగువేళ దై
త్యారిసమానమూర్తి తనహస్తము మీఁదుగనందె వార్ధిగం
భీరుఁడు వత్సవాయికుల పేరయ తిమ్మనృపాలుఁడున్నతిన్'

—పైది, పు. 23.

తిమ్మరాజుగారికాలము పదునాఱవ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధము (1555–1607). వీరు సప్తసంతానముల నిల్పి ప్రశస్తిఁగాంచినవారు.

వీరి కుమారుఁడు రాయజగపతి (1607–1646) జగదేకవీర రాజాధిరాజ రాయవేశ్యాభుజంగాది రమ్యబిరుదశాలి. నవాబులు సాధింపలేని దుర్గముల నవలీల గెలిచి కీర్తిని విలిచిన వీరుఁడు; మహమదుబేగు నదిమి మెచ్చఁదగిన థమామీలు దెచ్చికొనిన ధీరుఁడు.

'పీఠికాపురి కిమ్మూరు బిక్కవోలు
తునియుఁ గొత్తాము మొల్లేరు ఘనత నేలె
వత్సవయి తిమ్మభూపాలవరుని సుతుఁడు
రాజమాత్రుఁడె రాయపరాజశౌరి' —తుల్యామాహాత్మ్యము.

రాయజగపతిరాజుగారికి సూరమాంబవలన సార్వభౌమ తిమ్మజగపతి (1618–1688), బలభద్రజగపతి అను నిరువురుకుమారులు. సార్వభౌమ తిమ్మజగపతి 1649 నుండి 1688 దాఁక సంస్థానమును పాలించెను. ఈయన గొప్ప యుద్ధవీరుఁడు.

'దుగరాజు మొదలైన దొరలను భంగించి
విశ్వంభరుని యుద్ధవిరతుఁజేసె' —రామవిలాసము, పు. 29.

769–777; పెనుమెచ్చ సత్యనారాయణరాజు, చాగివారు, భారతి, 1933, ఫిబ్రవరి, పుటలు 273–275; త్యాగరాజు లేక సాగ్నిరాజు శబ్దముల వికృతి చాగిరాజు అని వీరి నిరూపణము.

ఇందలి విశ్వంభరదేవుఁడు 1672—1676 మధ్య జయపూరును పాలించినవాఁడు. సార్వభౌమ తిమ్మజగపతికి సంతతిలేనందున వీరిసోదరుఁడు బలభద్రజగపతిరాజుగారికి వెంకాంబపలనఁ గలిగిన కుమారులు ఉద్దండరాయ జగపతి సంస్థానపాలనమునకు వచ్చిరి. '....ఘనరాజమండలనిరోధము చేసిన జాపరల్లి వింధ్యగిరిని నామశేష మగునట్టుగ....' (పైది, పు. 38) కావించిన వీరుఁ డితఁడు. వీరి పాలనము 1688 నుండి 1714 వరకు సాఁగినది. 1714 లో ఉద్దండరాయజగపతిగారు మరణించుటతో వీరి ముగ్గురుకుమారులు తిమ్మ భూపతి, బలభద్రక్షితిపతి, సూరనృపతి మైనరులయినందున నీతనిభార్య రాగమ్మ గారు పెద్దకుమారుఁడయిన కళాతిమ్మజగపతిపేర రాజ్యపాలనము చేపట్టిరి. ఈమె గొట్టుముక్కలవారి యాఁడుఁబడుచు. ఈమె పాలన మించుమించుగా నిరువదియేండ్లపాటు సాఁగినది.

రాగమ్మగారికాలమున పెద్దాపురసంస్థానమునకు పెద్దవిపత్తు దాపుర మయినది. మొగలుపాదుషాలపాలనము నందలి దక్కనుసుబాలోని యిరువది రెండు పరగణాలలో రాజమంద్రియొకటి. ఔరంగజేబుమరణముతో మొగలు పాదుషాలకు సుబాదారుగానుండిన కమురుద్దీన్ ఆసఫ్‌జా స్వతంత్రుఁడయ్యెను. రాజమంద్రిలో రుస్తుంఖానను అధికారనామముగల 'హాజీ హుసేను' అనువాఁడు సుబాదారు ప్రతినిధిగానుండెను. జమీందారులనుండి శిస్తులను వసూలుచేయుట రుస్తుంఖానుపని. వీని కుమారుఁడు నూరుద్దీన్. వీరిద్దఱును పూర్వము పెద్దా పురమువారి కొలువులో కొంతకాలముండినవారు.

రుస్తుంఖాను చాలక్రూరుఁడు. వీని చండశాసనము జమీందారుల కందఱకును కంటకముగ నుండెడిది. మొగలితుర్రునకుఁజెందిన కలిదిండి రామరాజు, నూజివీటికిచెందిన సుబ్బన్న మొదలగు జమీందారులు రుస్తుంఖానుపై తిరుగఁబడి రెండుసార్లు యుద్ధముచేసి యోడిపోయిరి. మొగలితుర్రు కైఫీయతు ప్రకారము మొగలితుర్రుజమీందారు రుస్తుంఖానుపోరుపడలేక సంస్థానమును వదలి పాఱిపోయి నూజివీటి సుబ్బన్నగారితో కలసి పెద్దాపురమువారి నాశ్రయించిరఁట.

పెద్దాపురమువారి సేనల తోడ్పాటుతో వీరు రుస్తుంఖానునెదిరించి యోడి పోయిరి. ఆ పిమ్మట పిఠాపురముజమీందారు రావు వేంకటకృష్ణారావుగారి సాయమునువేఁడి రుస్తుంఖాను నోడించుటకు వ్యూహములు పన్నుచుండిరి. దీని నెఱిఁగి రుస్తుంఖానుఁడు వీరిపై దండెత్తి యీ మువ్వురనోడించి తోటపల్లి మన్యములను పట్టించెను. ఆ పిమ్మట రుస్తుంఖానుఁడు మాయోపాయముచే పెద్దాపురమును వశపఱిచికొనెను. సామర్లకోట, కిమ్మూరు, పూసపాటి కైఫీ యతులు రుస్తుంఖానుని చర్యలను విపులముగా వర్ణించినవి. పెద్దాపురమువారిపట్ల రుస్తుంఖానుఁడు ప్రదర్శించిన ద్రోహబుద్ధి యతనికొడుకగు నూరుద్దీనునకు

నచ్చక పిఠాపురమునొద్ద తండ్రినిచంపి సర్లష్కరగు అన్వరుద్దీను ననుమతితో రాజమండ్రికి తండ్రికిబదులుగా జిల్లాదారుఁడయ్యెను. ఆ పిమ్మట విజయనగరము విజయరామరాజుతో జరిగిన చేఁబ్రోలుయుద్ధమున నూరుద్దీను హతుఁడయ్యెను.

రాగమ్మగారి ముగ్గురుకుమారులలో చివరి యిద్దఱును రుస్తుంఖాను కపట ప్రబంధమున కెరయయియుండిరి. మొదటివాఁడగు కళాతిమ్మజగపతితనయుఁడు రాయజగపతి విజయనగరము వారి* తోడ్పాటుతో మరల పెద్దాపురసంస్థానమును సంపాదించి పాలించెను. రాయజగపతికి సీతాంబవలనఁగలిగిన కుమారులు విద్వత్తిమ్మజగపతిగారు (1760–1797). ఈయన కుమారులు రాయజగపతి (1797–1804). ఈయనకాలమునందే యింగ్లీషు కుంఫిణీవారు శాశ్వతకర పరిష్కారమును జరిపించి 1802 లో సంస్థానాధిపత్యమునకు సన్నదు నిచ్చిరి. ఈయన 1805 లో మరణించిరి. ఈయనకు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మ, బుచ్చిసీతయ్యమ్మ, బుచ్చిబంగారయ్యమ్మయనియు ముగ్గురు భార్యలు. పట్టపురాణి యగు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు చొదువాడలోని దాట్లవారి ఆఁడుఁబడుచు. ఈమెకు బుచ్చితిమ్మజగపతి (1795–1801) యను కుమారుఁడు కలిగెనుగాని యీ బాలుఁడు పసితనముననే తండ్రికిముందే మరణించినందున తిమ్మజగపతి యను సమీపజ్ఞాతుల బాలు నొకనిని దత్తుగాస్వీకరించిరి. ఆ బాలుఁడును మూఁడేండ్ల ప్రాయమునందే మరణించెను.

రెండవమాఱు ఆమె దత్తుచేసికొన ప్రయత్నింపఁగా వత్సవాయివారి సమీపజ్ఞాతులును, భీమవరపుకోట వాస్తవ్యులునునగు వత్సవాయి జగన్నాథరాజు గారు ఎట్టిపక్షమునందును రెండవదత్తు కూడదని యాక్షేపించుచు నొకవ్యాజ్యము తెచ్చి సదరదాలత్ కోర్టులో వాదించిరి. రెండవదత్తు శాస్త్రసమ్మతము కాదని న్యాయస్థానమువారు తీర్పు చెప్పిరి. రాజమండ్రి కలెక్టరుగారు వాదిప్రతివాదు లిరువురకు రాజీచేసి లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు బ్రదికియున్నంతకాలము సంస్థానమును పాలించుటకును, ఆమె యనంతరము జగన్నాథరాజుగారికిఁగాని, యతని వారసులకుఁగాని సంస్థానము చెందుటకును, అందాఁక జగన్నాథరాజు గారి సుఖజీవనము నిమిత్తము పెద్దాపురముజమీలోని 'కొత్తాము' ముఠాను జగన్నాథరాజుగారి కిచ్చుటకునునిర్ణయించిరి. ఈ రాజీ మేరకు క్రీ.శ. 1810 లో కొత్తాము ఎస్టేటు పెద్దాపురము జమీనుండి విడిపోయి జగన్నాథరాజుగారి స్వాధీనమునకు వచ్చినది. లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు 1814 లో మరణింపఁగా సంస్థానాధిపత్యమునకు మరల వివాదములు మొదలయినవి. జగన్నాథరాజు గారును లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారి సవతి యగు బుచ్చిసీతయ్యమ్మదేవిగారును నించుమించు పదునాలుగేండ్లు ఈ వ్యాజ్యమును నడిపించిరి. జగన్నాథరాజుగారు

*విజయనగర పాలకుఁడయిన పూసపాటి సీతారామచంద్రరాజుగారును, కళాతిమ్మ జగపతిగారును తోడియల్లురు.

1814–1817 లో సంస్థానమును పాలించిరి కూడ. 1817–1828 మధ్య సంస్థానము కలెక్టరుగారి పర్యవేక్షణమున నుండినది. చిట్టచివరకు 1828 లో రాణులందరు యనంతరమే సంస్థానము జగన్నాథరాజుగారి వశమగునట్లు కోర్టులో తీర్పు చెప్పఁబడినది. బుచ్చి సీతయ్యమ్మదేవిగారు 1833 దాఁక పాలించి మరణించిరి. ఈమె పెద్దాపురమునందును ఒంటిమామిడి గ్రామము నందును సత్రములు నిర్మించిరి.

బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు తమభర్తగారు వారిభార్యలు ముగ్గురకును దత్తుచేసి కొను నధికారమిచ్చి రను నెపముతో తమ సవతిగారయిన లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారి దత్తస్వీకారము ఫలింపలేదుగనుక తాము దత్తుచేసికొనుటకభ్యంతరముండఁ గూడదని నిశ్చయించి కోటగండ్రేడు గ్రామముననున్న తమ మేనత్త మనుమలును, వత్సవాయి నరసరాజుగారి పౌత్రులును నయిన వేంకటపతి రాజుగారిని దీసికొని వచ్చి పెంచికొనుచుండిరి. ఈ నరసరాజుగారు చతుర్భుజ తిమ్మజగపతిరాజుగారి పెదతాతగారి సంతతిలోని వారును, రామవిలాస కృతిభర్తలగు వత్సవాయి గోపరాజుగారికి సమీపబంధువులును, దొంతమూరు వాస్తవ్యులును నయియుండిరి. విజయనగరసంస్థానమునందలి దాట్ల వేంకటరాజు కుముందానుగారికి నరసరాజుగారల్లురు. నరసరాజుగారందుచేత విజయనగర సంస్థానములోనిదగు కోటగండ్రేడు గ్రామమున కరిగి యచ్చటనే స్థిరపడియుండి పద్మనాభయుద్ధమున మరణించిరి.

బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారి యీ దత్తత చెల్లదని కోర్టు తీర్పుచెప్పినది. బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారి మరణము తరువాత సంస్థానము మరల తగవులలో పడినది. కాని 1836 లో రాయజగపతిరాజుగారి మూఁడవ భార్యయగు బుచ్చిబంగారయ్యమ్మగారు సంస్థానాధిపత్యమునకు వచ్చిరి. ఈమె సిద్ధాంతం నివాసులగు నల్లపరాజు శ్రీహరిరాజుగారి తోఁబుట్టువులు. మొగలితుర్రు జమీందారులగు కలిదిండివారికి వీరు సమీపబంధువులు. ఈమె రెండేండ్లు మాత్రము పాలించి మరణించెను. ఈమె తరువాత సంస్థానము జగన్నాథ రాజుగారి ఇరువురు పుత్రులలో జ్యేష్ఠులయిన రాజా సూర్యనారాయణజగపతి రాజుగారి వశమయినది.

ఇంచుమించుగా ముప్పదియేండ్లపాటు సంస్థానవ్యవహారములు న్యాయ స్థానములలో వివాదముపడియున్నందువలనను, సరియైన పర్యవేక్షణము లోపించుట వలనను, సుస్థిరపరిపాలనము లేనందువలనను సంస్థానము ఆర్థికముగా చిక్కులలో పడినది. ఈ యిక్కట్టులలో నున్నందున 1847 లో కిర్లమపూడి, దొంతమూరు, వీరవరము, కోలంక, కడలి, గొల్లప్రోలు, జగ్గమపేట, పలివెల, గోపాలపురము, కపిలేశ్వరపురము, తోటపల్లి మొదలగు పెద్దాపురము జమీలోని మొటాలు ఏలము వేయఁబడి యన్యాక్రాంతములయినవి.

కొతాము ఎస్టేటు మినహా మిగిలిన పెద్దాపురసంస్థానభూమి ప్రభుత్వము స్వాధీనమయినది. రాజా సూర్యనారాయణజగపతిరాజు గారికి నెలకు రూ. 600 లు తవుజీ నిచ్చుచువచ్చిరి. వీరు 1847 దాఁక పాలించిరి. 1847 లో పెద్దాపురసంస్థానము కుంఫిణీప్రభుత్వము పరమయినది.

సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారి తరువాత రాజా జగన్నాథరాజుగారి ద్వితీయపుత్రులు రాజా వేంకటసింహాద్రిరాజుబహద్దరు (1843–1911) వదినగారిపై దావాచేసి గెలిచి, 1879 లో కొతాముఎస్టేటు పాలనమును స్వీకరించిరి. వీరు తమ పూర్వులదగు పెద్దాపురసంస్థానమును తమకు ప్రసాదింపవలసినదని గవర్నరు గారికి విజ్ఞప్తిని పంపించిరి. కాని వీరి కోరిక నెఱవేరలేదు. వీరి యేకైక పుత్రుఁడు పసితనమునందే మరణించెను. చేతికందనున్న చెట్టంతకొడుకు అకాల మరణమునందుట వీరి దురదృష్టము. వీరితరువాత వీరిభార్య శ్రీ రాణీ వత్సవాయి వేంకటసుభద్రయ్యమ్మారావుగారు (1861–1933) ఇరువది రెండేండ్లపాటు ఎస్టేటు వ్యవహారములను సరిచూచుచు, భర్త స్థాపించిన ధర్మసంస్థలను నేర్పుగా నిర్వహించుచువచ్చిరి. కిర్లమపూడి ఎస్టేటునుండి 38 గ్రామములను, విశాఖపట్టణము మండలములోని కొన్ని ఏజెన్సీ గ్రామములను, పెక్కు ఇనాము గ్రామములను, ఇంకను ఎన్నో చిన్నచిన్న యెస్టేటులను కొని తమ యెస్టేటును నలుగడల పెంపుగావించిరి. వీరి దత్తపుత్రులు శ్రీ రాజా వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణరాజుబహద్దరుగారు 1932 లో జమీకివచ్చి సంస్థాన పాలనమును వహించియుండిరి.

సాహిత్యపోషణము

పెద్దాపుర సంస్థానపాలకులు పెక్కురు విద్వత్ప్రభువులు. వీరిలో కొందఱు సమరాంగణమునందును, సాహితీరంగమునందును సమానాసక్తి శక్తులు గలిగినవారు. అనేకాగ్రహారములిచ్చి ద్విజసంతతి కాశ్రయమిచ్చినది వీరిశాఖ. సప్తసంతానములను ప్రతిష్ఠించి చరితార్థులయిన వీరి కథలు, గాథలు గోదావరీతీరభూములలో పెక్కులు నేఁటికిని జోళ్ళరోకళ్ళ పాడుట సర్వసామాన్యము. వీనిలో కొన్నింటిని అక్షరరూపమున నవతరింపఁజేసిన వారు శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు*. సంస్థానమునందంతటను వీరు నెలకొల్పిన అగ్రహారములు, అన్నసత్రములు, ఆరామములు, ఆలయములు, తటాకములు, విద్యాలయములు, వైద్యశాలలు వీరి ధార్మికతకు, ఔదార్యమునకు ప్రబల నిదర్శనములు. సాహిత్యమేగాక తక్కిన శాస్త్రములు, లలితకళలు, హస్తకళలు ఈ ప్రభుపోషణము నందినవి.

వేంకటసింహాద్రిజగపతిరాజున కంకితమీఁబడిన కువలయామోద మను

* చూ. శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి చిన్నకథలు.

నాలంకారికగ్రంథమునందు పెద్దాపురసంస్థానవైభవమును, కవిపండితపోషణమును నిట్లు వర్ణింపఁబడినవి :

'శ్రీ రత్నాకర మేఖలావలయిత భ్రాజన్మహీమండలీ
నానాస్థానసరోరు నాయకమహారత్నం సముల్లాసితమ్
శ్రీ పెద్దాపుర భవ్యనామక మహాసంస్థాన మాసీద్భువై
శ్లాఘ్యం సత్కవిమండలైర్విలసితమ్ సంసేవితమ్ రాజభిః'

సంస్థానసంపాదకులు చతుర్భుజతిమ్మజగపతిరాజుగారి వైదగ్ధ్యమును గొనియాడుచు నానాఁటి విజయనగరముప్రభువు విజయరామరాజు కూర్చెనని చెప్పఁబడుచున్న ఈ చాటువును చూడుఁడు :

'అంభోజం కలయన్ సదృక్ష మవనే సాహిత్యరీత్యామ్ దృశో
ర్మాంధాతార మపార సంపది మహాభావే యశోరాశిషు
శత్రూణాం పురభంజనే ధృతి గుణే కిం చోరగేంద్రంమతి
ప్రాగల్భ్యే ప్రతిభాతి తిమ్మనృపతిః పాకాహితప్రాభవః'—ఒక చాటువు.

తొలి కవిపండితులు

1600 ప్రాంతమువాఁడగు వెణుతురుపల్లి విశ్వనాథకవి రచించిన 'శేషధర్మములు' అను పద్యకావ్యము చతుర్భుజతిమ్మజగపతిరాజుగారి కంకిత మీఁబడినది. 'విశ్వనాథకవీంద్ర విరచిత శేషధర్మ ప్రబంధము సాదరముగనందె' నని రామవిలాసకావ్య మీ విషయమునే పేర్కొనుచున్నది (చూ. అవతారిక, పు. 22). విశ్వనాథకవి యార్వేల నియోగి, వేంకటామాత్య తనూజుఁడు, ఏనుగు పెదలక్ష్మణకవికి మేనమామ. ఏనుగు లక్ష్మణకవిచే స్తుతింపఁబడినవాఁడు. 'ప్రత్యక్ష బాహాట పాంచాల శయ్యలఁ జదివింపనేర్తు నేఁ జదువనేర్తు'నను బిరుదును నిలిపికొనిన బులుసు రామగోవిందశాస్త్రి తిమ్మజగపతి యాస్థాన పౌరాణికుఁడు. పెద్దాపురముసంస్థానమునందలి పలివెల ముఠాలోని ఒక కుగ్రామ మీతని నివాసము*. చతుర్భుజతిమ్మజగపతిరాజుగారి తనయులగు రాయపజగపతి (1607–1647) 'ప్రశస్తవ్యమగు హరిభక్తిసుధోదయంబను మహాకృతి రత్న మందుకొనియె' నని రామవిలాసకథనము (చూ. అవతారిక, పు. 25).

వత్సవాయి బలభద్రజగపతిరాజు శ్రీరామశతకకర్త లగుటయేగాక కిరాతార్జునీయ కృతిభర్తలు నయిరని రామవిలాస కృత్యవతారిక సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది.

'అమితఖ్యాతికి మూలమైన కృతిఁ దానందెన్ గిరాతార్జునీ
యము ; శ్రీరాముల పేరఁ బద్యశతకం బాహ్లాది నిర్మించె భో

* శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, ప్రత్యక్షశయ్య, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, విక్రమ, 1940, పుటలు 132–138.

జ మహీజాని గతిన్ బ్రసిద్ధిఁ గనియెన్ సాహిత్యసారజ్ఞుఁడై
రమణన్ శ్రీ బలభద్రరాజు ప్రజలన్ రక్షించె ధర్మస్థితిన్' —పు. 31.

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రసక్తమయిన కృతులు రెండును మృగ్యము. కిరాతార్జునీయ కృతికర్తృనామమును దెలియవచ్చుటలేదు.

ఏనుగు కుటుంబ కవులు

పెద్దాపురసంస్థానము నాశ్రయించిన ఏనుగువారికుటుంబము పండిత కవివంశము. లక్ష్మణకవి తండ్రియగు తిమ్మకవి పార్థివాస్థానపూజితుఁడు; సరస కవితాప్రవీణుఁడు. గౌరీపరిణయప్రబంధకర్త అనంతకవి లక్ష్మణకవి కగ్రజుఁడు. రామవిలాసాదికృతులను రచించిన ఏనుగు లక్ష్మణకవి పెదలక్ష్మణ (లచ్చన) కవిగారికి మనుమఁడు.

ఈ లచ్చనకవినిగురించి లక్ష్మణకవి తన రామేశ్వర మాహాత్మ్యము నందు—

'సరసప్రౌఢవచోవిలాస విబుధాచార్యున్ సువర్ణక్షమా
ధరధీరున్ వివిధప్రబంధ రచనాదక్షున్ శివధ్యాన త
త్పరచిత్తున్ బ్రణమత్సమస్తధరణీపాలున్ సుభద్రా మనో
హరునిన్ గొల్చెద మత్పితామహుని లచ్చామాత్యచూడామణిన్'

—1–15.

అని కొనియాడియున్నాఁడు. బలభద్రజగపతిరాజుగారి యన్నగారగు సార్వభౌమ తిమ్మజగపతిరాజుగారు (1649–1688) ఏనుగు లచ్చనకవి (పెదలక్ష్మణకవి) రచియించిన ద్రౌపదీపరిణయ ప్రబంధమునకు కృతిభర్త. ఈ ద్రౌపదీపరిణయము 'సురుచిర శబ్దభావరస శుంభ దలంకృతి మాధురీ మనోహర'మఁట (చూ. రామ విలాసము, పు. 29).

ఏనుగు లచ్చనకవి తుల్యామాహాత్మ్యమును వత్సవాయి కస్తూరిరంగ శౌరి కుమారులు జగన్నాథరాజునకును, 'ధ్రువచరిత్రము'ను వత్సవాయి జగ్గరాజు నకును గృతియిచ్చిరి. కృతిభర్తలిద్దఱును వత్సవాయివంశమునకు రాజ బంధువులు.

'హేమనగేంద్రధీరుఁడగు నేనుగులక్ష్మణ సత్కవీంద్రుఁడు
ద్దామ సుధామయోక్తి వితతంబగునట్లు రచించినట్టి తు
ల్యామహిమప్రబంధము గుణాఢ్యులు మెచ్చఁ బరిగ్రహించెఁ బ్ర
జ్ఞామహితుండు జగ్గనృపచంద్రుఁడు శాశ్వతకీర్తి నందిలన్'

—రామవిలాసము, పు. 94.

తుల్యామాహాత్మ్యము స్థలపురాణము. తుల్యానది గోదావరిశాఖలలో నొకటి. ఇది ధవళేశ్వరమునుండి కాకినాడ, రామచంద్రపురముతాలూకాలమధ్య

ప్రవహించుచు, కాకినాడకు రెండుకోసుల దక్షిణమున సముద్రమునఁ గలియుచున్నది. కృతిభర్తయగు వత్సవాయి జగన్నాథరాజు—

'శోభితాపస్తంబసూత్రు వాధూలస
గోత్రపవిత్రు సద్గుణసమేతు
నేనుఁగు గరకమంత్రీంద్రుని పౌత్రుని
వెణుతురుబలి కవి వేంకటాద్రి
దౌహిత్రు విశ్వనాథకవి మేనల్లుని
పేరెన్నికైనట్టి పేరమాంబ
కును గుర్వమంత్రికి నెనరగుఁ బుత్రుని
లక్షణజ్ఞుండగు లచ్చమంత్రి
నచ్చనాఖ్యుని బిలిపించి యగ్రభాగ
మునను గూర్చుండ నియమించి ముదముగదుర
భుజముపైఁ జేయిచేర్చి సభ్యులు వినంగ
నెంతయును గారవింపుచు....'

భూదేవికి ఆదిశేషుఁడు దెలిపిన తుల్యభాగామాహాత్మ్యమును తెలుఁగుసేయుమని కోరఁగా, నానాపధాననిధియును, సంగీతకళామహోదధియును నగు లచ్చనకవి దీనిని రచించినాఁడు.

'లక్ష్మీశుని పేర పదకవిత్వము వినకరి చేసిన' వాఁడఁట లచ్చనకవి*.

వేంకటక్షితిపతిపుత్రుఁడగు వత్సవాయిజగ్గభూవరుఁడు—

'సాహస విక్రమార్కుఁడని సర్వనృపాలురు బ్రస్తుతింప ను
త్సాహముఁబూని కార్యములు చక్కఁగ దిద్ది నిజాముచేత స
ద్వాహనభూషణాంబర సువస్తుతతుల్ బహుమానమంది....' నవాఁడు.

వత్సవాయి తిమ్మభూపతికి కుడిభుజముగా వర్తించినవాఁడు. ఈ జగ్గనృపాలుఁడే—

'కవికుల సార్వభౌముఁడనఁగాఁదగు నేనుఁగు లక్ష్మణార్యుచే
ధ్రువచరిత్రప్రబంధము బుధుల్వినుతింపఁగ నంది భోగభా
గ్యవస మహాసుఖానుభవకారణమైన యశంబుగాంచి....' నవాఁడు

—చూ. రామవిలాసము, పుటలు 50, 51.

ఉద్దండరాయజగపతి (1688–1714) 'సూరిదారిద్ర్యాంధకారంబునకుఁ దన వితరణం బినకర ప్రతతిగాఁగ' (రామవిలాసము, పు. 32) వర్తించినవాఁడు. రాగమ్మ (1714–1734) గారి పెద్దకుమారులగు కళాతిమ్మజగపతి 'ధీరులు సన్నుతింప బహుదేశలిపుల్ బహుదేశభాషలున్ సారకవిత్వసౌష్ఠవ రసజ్ఞత యున్ దన సూక్ష్మబుద్ధిచే నేరిచె....' (పైది, పు. 35) నఁట ; ఈ తిమ్మనరనాథుని

* పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, ఏనుగు పెదలక్ష్మణకవి - తుల్యామాహాత్మ్యము, గ్రంథాలయసర్వస్వము, 1916, పుటలు 249–252.

సన్నిధినున్న సజ్జనులందఱును '....భవ్య కావ్యవిదులై నుతికెక్క....' (పైది, పు. 35) రఁట ; తిమ్మజగపతితమ్ముఁడగు సూరనృపాలుఁడు '....గుణవద్ద్విజ సంతతికెల్లఁ గొంగు బంగారము....' (పైది, పు. 36).

కళాతిమ్మజగపతికుమారులగు రాయపజగపతి (1749–1759) భద్రాద్రి రామభక్తుఁడు. 'పదములఁ గీర్తనల్ రుచిరపద్యశతంబులు రాగమాలికల్ మృదు పద దండకంబులు[1] సమిద్ధగతి రచియించి కామితప్రదునకు భద్రశైల రఘు భర్తకుఁ గానుకగా నొసంగె....' (పైది, పు. 39) నఁట ;

మీర్జా నల్లపరాజు వేంకటపతిరాజుగారు పద్యరూపమున రచించిన అశ్వశాస్త్రము రాయజగపతి (1749–1759) కంకితము. నల్లపరాజువారు క్షత్రియులు. వీరి మూలపురుషులు నల్లపరాజు రంగరాజుగారు. ఈ వంశీయులలో నొకరగు వేంకటపతిరాజుగారు మీర్జా, రాజాబహద్దరు బిరుదులను బొంది మేలూరునకు సర్లష్కరుగా నిజాముచే నియమితులయి యుండిరి.

వత్సవాయివారి సమీపజ్ఞాతులగు కృష్ణమరాజు '....హాటకాంబర సమీ హిత ఘోటక భూషణావళుల్ హెచ్చిన వేడ్కతోడ సుకవీంద్రులకున్ బహు మానయుక్తిగా నిచ్చిన మేటి....' (పైది, పు. 68) యఁట ;

ఆణివిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి

పదునెనిమిదవశతాబ్ది పూర్వభాగమునకుఁజెందిన ఆణివిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి పెద్దాపురసంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రితులు. ఈ వేంకటశాస్త్రిగారికి వార్ధకదశలో పెద్దాపురముసంస్థానమువారు అగ్రహారమును ప్రసాదింప సంకల్పింపఁగా, మంత్రి పాణంగిపల్లి రామచంద్రుఁడుగారి కుతంత్రమువలన నెఱవేరలేదఁట[2]. వేంకట శాస్త్రి నారాయణశాస్త్రికుమారులు ; బాలకాళిదాస బిరుదాంకితులు. ఈయన రచించిన 'చిత్రచమత్కారమంజరి' వత్సవాయి జగపతిమహారాజున కంకితము. వెంకటశాస్త్రి గొప్ప యాలంకారికుఁడు. అలంకారసుధాసింధువు, రసప్రపంచము నను నలంకార గ్రంథములను, మాహేశ్వరకావ్యము, భాస్కరప్రశస్తి, రుక్మిణీ పరిణయము అను కావ్యములను రచించినవాఁడు. ఈయన కొంతకాలము నూజివీడుసంస్థానమునందును నివసించి తత్ప్రభువగు మేకా వెంకటనరసింహ అప్పారాయస్తుతిపరములగు నుదాహరణములతోఁ గూడిన 'అప్పారాయ యశశ్చంద్రోదయ' మను నలంకారగ్రంథమును వినిర్మించినవాఁడు.

ఏనుగు లక్ష్మణకవి

ఏనుగు లక్ష్మణకవికృతమగు రామవిలాసము చతుర్భుజతిమ్మజగపతి

[1] చూ. రాపూరి దొరసామిశర్మ, దండకవాఙ్మయము, రాయజగపతిరాజరచిత భద్రాద్రి రామదండకము, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, హేమలంబ, 1957.

[2] చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, పు. 180.

రాజుగారి పెద్దతాతగారికోవకు చెందిన వత్సవాయి సింహాద్రిరాజు కుమారులు గోపరాజు (1759—1793) గారి కంకితము. దంతులూరి జగన్నాథరాజుపుత్రిక జానకీదేవి గోపరాజుతల్లి. గోపరాజు 'బహుపురాణశ్రేష్ఠ భాగవతగ్రంథ పరమార్థవేది. కమనీయగుణభవ్యకావ్య నాటకపరిజ్ఞానప్రవీణుఁడు. పరవస్తు రామానుజాచార్య గురుభక్తినిపుణుఁడు. లక్ష్మణకవి ఆర్వేల నియోగి. వీరి దాపస్తంబసూత్రము; వాధూలసగోత్రము. ఇంటిపేరు పైఁడిపాటివారు. తండ్రి తిమ్మకవి; తల్లి పేరమ; తమ్ముఁడు వీరభద్రుఁడు. వీరి పూర్వులలో నొకరికి పెద్దాపురసంస్థానాధీశ్వరు లొక యేనుఁగును బహుమతిగా నిచ్చుటచే నేనుఁగు వారని యింటిపేరు మాఱినది. ప్రాచేతస మహాకవిప్రణీత రామాయణ రమ్య కథానుసారియగు రామవిలాసమునేగాక ఆంధ్రనామసంగ్రహము, గీర్వాణ సూర్యశతకము, జాహ్నవీమాహాత్మ్యము, నృసింహదండకము, రామేశ్వర మాహాత్మ్యము, విశ్వామిత్రచరిత్రము, విశ్వేశ్వరోదాహరణము, సుభాషిత రత్నావళి—మున్నగు గ్రంథములను రచించినవాఁడు లక్ష్మణకవి.

రాయజగపతి తనయులగు విస్సత్తిమ్మజగపతి (1760—1797) '....విద్యావిత్తంబులరాశి....' (రామవిలాసము, పు. 40). 'సిరిగందమునఁ దావి నిరవినొందినటీవి....వత్సవయ తిమ్మభూపాలవరునియందుఁ బండితాశ్రిత పరకవి పక్షపాతగుణము సహజ....' (పైది, పు. 40) మని కవి పేర్కొనుట స్వభావోక్తి. తిమ్మభూపాలుఁడు సూరిసంఘములకు కనకాంబరభూషారత్న సద్వస్తువుల నొసఁగి సమ్మానించుచుండెడివాఁడఁట!

సలజర్ల గంగరాజు

రాయజగపతి (1797—1804) గారి కాలమునందు పెదబ్రహ్మదేవము వాస్తవ్యుఁడును, తిట్టుకవితలో దిట్టయును నగు సలజర్ల గంగరాజుగారు ప్రసిద్ధుఁడు. అప్పటి పెద్దాపురము దివానగు అనప్పిండి విస్సన్న కఠోరుఁడఁట! అతనియేల్బడిలో ప్రజలు పెక్కు చిక్కుల నందుచుండఁగా విని గంగరాజు దివాను నంతికమునకరిగి మూఁడవస్థానమున 'హ' కారమును గూర్చి పద్యమల్లి చదివెనఁట. కొన్నాళ్ళకే దివాను మరణించెనను వాడుక కలదఁట! ఈ గంగరాజు వ్రాసిన కృతులేవియో తెలియవు*.

చావలి రామశాస్త్రి

ప్రసిద్ధాలంకారికులు చావలి రామశాస్త్రి రచించిన 'కువలయామోద' మను నలంకారగ్రంథము కొత్తాము సంస్థానాధీశులు రాజా శ్రీ వెంకట సింహాద్రిజగపతిరాజు బహద్దరుగారికి అంకితము. ఈ రామశాస్త్రి శ్లేషయమక

* శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి. ఆంధ్రాభ్యుదయము. చతుర్థా. 67—70.

చక్రవర్తి బిరుదవిరాజితుఁడు. అనేకాంధ్ర సంస్థానములలో సమ్మానము లందిన విద్వన్మణి. 'అలంకారముక్తావళి' యనునది వీరి మఱియొకరచనము.

హోతా వేంకటకృష్ణకవి

కొత్తాము సంస్థానాస్థానస్థిత సత్కవీశ్వరుఁడగు హోతా వేంకటకృష్ణకవి జగత్పతి సుభాషితము, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము అను గ్రంథములను శ్రీ రాజా వత్సవాయి వేంకటసింహాద్రిజగపతిరాజుబహద్దరుగారి కంకితమిచ్చిరి. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమనునది పింగళి సూరనార్యుని ప్రబంధమును ననుసరించి సంధానింపఁ బడిన యేడంకముల నాటకము రాజావారి ప్రోత్సాహమున విరచితము. సూర్యాన్వయమునందలి క్షత్రియశాఖలలో నొకటిగా సంభావితమయిన వత్స వాయివారి వంశవర్ణన మిందు విపులముగాఁ గలదు.

వేంకటసింహాద్రిజగపతిరాయబహద్దరుగారు పెద్దాపుర సంస్థానమునకు పరిశిష్టమయిన కొత్తాము ఎస్టేటును తుని పట్టణము రాజధానిగా పాలించినవారు. సంస్కృతాంధ్రములయందును, ఉర్దూ భాషయందును వీరికి చక్కనిపాండిత్య ముండినది. లలితకళలయెడల వీరికిఁగల యభిరుచియును, ఖగోళశాస్త్రము, ఆయుర్వేదములలో* వీరికిఁ గల అభినివేశమును ప్రత్యేక ప్రశంసకు పాత్రము లయినవి. సాహిత్యపోషణమునందు పూర్వపాలకులరీతులను పుణికిపుచ్చుకొనిన వారు. వీరి సీతారామనిలయ ముద్రాక్షరశాలలో రామవిలాసా ద్యాంధ్ర కావ్యములు, అనేక వైద్యగ్రంథములు అచ్చు వేయింపఁబడినవి. తునిలో ఒక పాఠశాల, పెద్దసత్రమును రాజాగారు స్థాపించిరి.

రాజాగారి మరణానంతరము వీరిభార్య మహారాణీ వేంకటసుభద్ర య్యమ్మాదేవిగారు ఎస్టేటుపాలనమును వహించిరి. వీరి పాలనకాలమునందు కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, చిలుకూరి సోమనాథశాస్త్రి, వత్సవాయి వేంకట నీలాద్రిరాజు (1881–1939) మొదలగువారు ఈ సంస్థానమువారి సమ్మానము లనుబడసిరి. బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి పెద్దాపురసంస్థానచరిత్ర విమర్శనము ప్రఖ్యాత పరిశోధకరచనము.

కవిభూషణ వేంకటనీలాద్రిరాజు

వేంకటనీలాద్రిరాజుగారు పెద్దాపుర సంస్థానపాలకులకు రాజబంధువు; సమీపజ్ఞాతులుగూడ. వత్సవాయి వేంకటసీతారామరాజపుత్రులు. కవిరాజ, కవి భూషణ బిరుదాంచితులు, శతావధానులు. కాళిదాసుని మేఘసందేశము, అభిజ్ఞాన శాకుంతలము మొదలగువానిని వీరు రసనిర్భరముగ నాంధ్రీకరించిరి. శాకుంతలము నందలి అతిప్రసిద్ధమగు శ్లోకము—'యాస్యత్యద్య....'ను నీలాద్రిరాజుగారెట్లనువదించిరో పరికింపుఁడు:

*ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, వృష, 1941, పు. 154.

'ఉల్లము నేఁడు బెంగగొనియుండె శకుంతల వెళ్ళునంచుఁ గ
న్నీళ్ళనడంప గద్గదికనిండె వగన్ జడమయ్యెఁ జూడ్కి పెం
దల్లడ మౌర! మా దృశవనస్థునకే యిటు పుట్టె నెంత చిం
తిల్లుదురో గృహస్థులపనిన్ గనిపెంచిన కూఁతునంపుచోన్.'—చతుర్థా.

రాజా వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజబహద్దరుగారిని దత్తు స్వీకరించు సందర్భమునందు వేంకటనీలాద్రిరాజుగారు తెనిఁగించిన యభిజ్ఞాన శాకుంతలము వేంకటసింహాద్రిజగపతిమహారాజా నాటకశాలాభవనమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినది.

తుని మహారాణీగారు ఆంధ్రసాహిత్య పరిష దుద్ధారకులలో నొకరు. ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు, ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథమాల, ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలి మొదలగు విద్యాసంస్థలకు రాజపోషకులుగా నుండిరి. తునిలో వేద పాఠశాలను, రూ. 30 వేలు వెచ్చించి 1922లో రాణీ గోషాఆస్పత్రిని, రూ. 70 వేలు ఖర్చుపెట్టి 1923 లో ఉన్నతపాఠశాలను రాణీగారు స్థాపించిరి. కలియుగ భీముఁడు, జగత్ప్రసిద్ధ మల్లయుద్ధవీరుఁడు కోడిరామమూర్తినాయఁడు (1880—1938) తుని పాలకుల ప్రోత్సాహము నందినవాఁడు.

పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు

విశాఖపట్టణవాస్తవ్యులు పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యుల పుత్రులును మహామహోపాధ్యాయ బిరుద విరాజితులునునగు వేంకటరంగాచార్యులుగారు (1822--1900) తమ జీవితము చరమదశలో కొత్తాముఎస్టేటువారి యాస్థానమున పండితులుగానుండిరి. ఆచార్యులుగారు సకలశాస్త్రముల పారముచూచిన మహా పండితులు. వేంకటరంగనాథస్వామి అయ్యవారలు (1875—1918) రంగాచార్యుల జ్యేష్ఠపుత్రులు. సంస్కృత ప్రాకృతభాషలలో జితశ్రములు. విశాఖపట్టణమునందలి 'గ్రంథ ప్రదర్శిని' నిర్వాహకులు*.

వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజుబహద్దరుగారు కూడ భాషాపోషకులు. అనేకగ్రంథప్రకాశకసంస్థలకు, విద్యాసంస్థలకు, సాహిత్య పత్రికలకు పోషకులుగా నుండిరి.

వత్సవాయి రాయజగపతివర్మ

రాజారాయజగపతి (1797—1804) ద్వితీయ భార్యయగు బుచ్చిసీతయ్యమ్మ (1828—1833) రాణిగారి దత్తుఁడగు వత్సవాయి వేంకటపతిరాజుగారి కొవకుఁజెందిన రాయజగపతివర్మగారు ప్రసిద్ధ గ్రంథపరిశోధకులు. వీరు

*యీయార్జి వేంకటవీరరాఘవాచార్యులు, పరవస్తు పండితత్రయము, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, అంగీరస, 1932, పుటలు 181—184.

అనేక చారిత్రకాధారములను పరిశీలించి పెద్దాపుర సంస్థానచరిత్రమును ప్రచురించిరి. పద్మనాభయుద్ధము, రామవిలాసము మున్నగు చారిత్రక కావ్యముల సంశోధిత ముద్రణములను గావించిరి. చామర్లకోట కైఫీయతును సంపాదించి ప్రకటించిరి.

కొన్ని చాటువులు

పెద్దాపుర సంస్థానపాలకులకు సంబంధించిన చాటువులు శతాధికముగా లభ్యమగుచున్నవి. అందు కొన్నిచాటువులు:

'తిరుగ వత్సవాయికుల తిమ్మజగత్పతి కీర్తిహారమా
హార శరద్విజన్మ కులిశాయుధజాతుల మించె రూపమా
హార శర ద్విజన్మ కులిశాయుధజాతుల మించె శౌర్యమా
హార శర ద్విజన్మ కులిశాయుధజాతుల మించె నెంచగన్'.

శ్లేషచమత్కార గర్భితమయిన శబ్దాలంకారప్రాధాన్య మీ చాటువునందుఁ గన్పట్టుచున్నది.

దరిద్రుఁడయిన యొక పండితుఁడు రాజు ప్రాపును జేరి దారిద్ర్యమునిట్లు గద్దించు చున్నాఁడు.

'తేకువతోడ వత్సవయి తిమ్మజగత్పతి ప్రాపు సేరితిన్
రాకు దరిద్రమా యిఁకఁ బరాకునకైన గిరాకునైన నీ
పోకలు సాఁగవింకఁ జెడిపోవక మాపగవారిఁజేరుమా
దీకొని వచ్చితేని నినుఁదిట్టక కొట్టకమాన నిమ్మహిన్'

చల్లా వెంకయకవి రచనముగా క్రిందిచాటువు ప్రసిద్ధము.

రాజులరాజు లోభి, యొక రాజులరా జతిమూర్ఖుఁడు,
గ్రాజుల రాజు జారుడు, విరాజుల రాజొక పక్షి, తారకా
రాజుల రాజు దోషి, ఫణిరాజుల రాజొక వక్రగామి, యీ
రాజవతంస వత్సవయి రాజమహీపతి తిమ్మభూపతీ!

పక్కలంక వీరభద్రకవి రచనముగా క్రిందిచాటువు ప్రచారములోనున్నది.

'అతఁడు రాజకిరీటుఁడఖిల రాజకిరీట
ఘటితపదాబ్జసంగతులు మీరు....
వత్సవాయి జగత్పతీశ్వరతనూజ
ఘనసుగుణసాంద్ర జగపతిక్ష్మాతలేంద్ర'.

మఱియొక చాటువు:

'ఆరయ వత్సవాయ తెలగాధిపనందన నారసింహ మీ
ద్వారము గర్వితాహితవిదారము, సత్కవిబంధురక్షణో

దారము, సత్యశౌచనయధర్మవిచారము, కామలోభవి
స్తారనివారమున్ సదుపచారము దైన్యనివార మారయన్'.

మాగాపు శరభకవి రాయజగపతిని గూర్చి చెప్పినచాటువు :

'ఇతఁడా రంగదభంగసంగరచమూహేతిచ్ఛటాపావ
ద్ధతకీలాశలభాయమాన రిపురాడ్దారాశ్రుధారా నవీ
న తరంగిణ్యబలాసమాగమసమానందః పయోధి స్తుతా
యత శౌర్యోజ్జ్వలుఁడైన వత్సవయ రాయక్ష్మాపదుండితఁడా !'

రాయజగపతి (1797—1804) గారి కుమారులగు బుచ్చితిమ్మజగపతి బహద్దరు మీఁది చాటువొకటి :

'డాబాలోఁ గూర్చున్నాఁ
డే బాలుఁడు ముద్దుగుమ్మ ! యెవ్వరె చెపుమా ?
చాబాషు నీ వెఱుంగవె
బాబాజీ బుచ్చితిమ్మబహదరె చెలియా !'

మహారాణి బుచ్చిసీతయ్యమ్మ సత్రము ; కళాశాల

రాయజగపతి (1797—1804) రెండవ భార్యయగు బుచ్చి సీతయ్యమ్మ గారు తాము పెద్దాపురసంస్థానమును పాలించిన కాలము (క్రీ.శ. 1828—1833)లో పెద్దాపురమునందును, ఒంటిమామిడి గ్రామమునందును సత్రములు నిర్మించి యుండిరని పూర్వము వివరింపఁబడినది. పెద్దాపురమునందలి సత్రమును గుఱించి యేనుగుల వీరాస్వామయ్యగారు తమ కాశీయాత్రచరిత్రలో ప్రస్తుతించి యున్నారు. 'యీ వూళ్ళో (పెద్దాపురము) మూడు సంవత్సరములుగా యీ జమీందారుని భార్య అమ్మన్న అనే పురుషుని గొప్పయిల్లు స్వాధీనముచేసికొని యొక అన్నసత్రము వేసియున్నది. ఆ స్థలము బాగా విశాలముగా వున్నందున అందులోనే యీ రాత్రి వసించినాను'*. ఈ సత్రమునకు అయిదాఱువందల యెకరముల సుక్షేత్రమును కొన్నిలక్షలకు పైఁబడిన నిధులు నున్నవి. ఈ నిధులలో కొంత మొత్తము నేఁడు పెద్దాపురములో నెలకొనిన కళాశాలాస్థాపనము నిమిత్తము వినియోగింపఁబడుటయు, ఏతత్ సంస్థ మహారాణి వత్సవాయి బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారి పేర వెలయుటయు, ఈ విషయమున పెద్దాపుర రాజన్యుల సంతతి వారగు రాజా వత్సవాయి కృష్ణమరాజబహద్దరుగారు ప్రముఖ పాత్రము వహించుటయు ముదావహములగు సంఘటనములు.

*కాశీయాత్ర చరిత్ర, పు. 341.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. ఏనుగు లక్ష్మణకవి, రామవిలాసము.

2. కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రవిమర్శనము.
3. వి. ఆర్. జగపతివర్మ, పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రము.
4. వి. ఆర్. జగపతివర్మ (సంపా.), చామర్లకోటకైఫీదు.
5. దువ్వూరి జగన్నాథశర్మ, క్షత్రియకులగోత్రప్రకాశిక.
6. ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటములు 1, 6.
7. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
8. చాటువులు.
9. చాగంటి శేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 12.
10. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 174–181
11. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, p. 439.
12. C. A. Souter and K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935.
13. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part I and II, Madras, 1938.